

LES MINIATURES DE L'OCTATEUCH A LES BIBLIES ROMANÍQUES CATALANES, per JOSEPH PIJOAN.

N Samuel Berger, en la seva curta descripció de la Bíblia de San Pere de Roda, deya, parlant de les miniatures, que *ce remarquable monument de l'art catalan mériterait une description*⁽¹⁾. Al seu temps, en 1893, no podia citar més que uns facsímls, publicats extemporàneament per un cert M. Rigollot en un àlbum avuy quasi introbable del tomo III de la *Société des Antiquaires de la Picardie* y passant per alt lo que 'n diuen en Labarte y en Molinier. Al cap d'uns quants anys lo que s'ha publicat de nou de la Bíblia de Roda es redueix, que nosaltres sapiguem, als fulls que 'n dona el Sr. Sanpere y Miquel, en el quadern *l'Art Barbre*, y tres més que 'n reproduueix el professor Wilhelm Neuss en el seu llibre acabat de publicar *Das Buch Ezechiel in Theologie und Kunts bis zum die ende des XII Jahrhundert*⁽²⁾. El professor Neuss dedica tot un capítol a estudiar les composicions que illustren ab una gran minucia el llibre d'Ezequiel a la Bíblia de Roda y un altre capítol, el següent, dedicat al mateix cicle de miniatures en la Bíblia de Farfa del Vaticà, que es germana bessona de la de Roda. Els resultats del treball conciensut del professor Neuss, crech que valen la pena de ser resumits avans de tirar endavant: els artistes que han ilustrat les Bibles de Roda y de Farfa han tingut en compte, més que 'l text, el proemi d'Isidor, que precedeix en cada un dels manuscrits al llibre d'Ezequiel; no copien directament de cap tipu conegut, s'els hi noten influències bizantines y carolingies, però deuen ser treballadors monàstichs d'una escola local, y ab la preocupació, més que de fer obres pintoresques y grandioses, d'illustrar ab tots els detalls possibles, les pàgines del text sagrat que 'ls hi deixen per omplir.

Jo ara rependré aquest treball per l'octateuch, confiant que un altre vindrà després que continuarà el comentari de les miniatures dels llibres del vell testament y dels Evangelis, que si estan sense ilustrar en la Bíblia de Roda, omplen en la Bilia de Farfa dèu grans pàgines ab sis faixes de representacions⁽³⁾.

(1) *Histoire de la Vulgate*, p. 24.

(2) Els fulls reproduïts pel professor Neuss de la Bíblia de Roda son els 19 v., 45 y 45 v. del II vol. y de la Bíblia de Farfa els 208, 208 v. y 209.

(3) B. BEISSEL: *Vatikanische Miniaturen*, Breslau, 1903, p. 29. Reproduueix el fol. 6 ab miniatures del Gènesi y el fol. 352 del llibre dels Macabeus de la Bíblia de Farfa. Fa una curta descripció del manuscrit creyentlo

Perquè, com se veu, a més de la primera Bíblia catalana dita del Mariscal Noailles, que, procedent de San Pere de Roda, va anar a parar a la Biblioteca Nacional de París, ara parlem ja d'una segona Bíblia reconeguda de poch també com catalana y que de la gran abadia de Farfa, en les montanyes sabines, ha vingut a recullirse en la Biblioteca del Vaticà. Nosaltres, en un primer article que'n vam fer l'any passat, y que's deurà imprimir entre 'ls treballs de l'*Escuela de España* a Roma, puntualisavem les raons, que fan creurer que la Bíblia de Farfa era espanyola o més ben dit de la Marca, y que aquí també resumirem breument. No sols la seva semblança ab la de Roda es tan gran, que si's barrejessin els fulls, escrits en abdues Bibles a tres columnes, es confondrien, sino que's corresponen absolutament en caligrafia, ortografia y abreviatures, destacantse en absolut de totes les altres families de textos italians y francesos de la fi del segle X, que es quan foren copiades les dugues Bibles. Comparis per exemple la F inicial de la Bíblia de Farfa (Fig. 1) ab la de la Bíblia de Roda publicada pel Sr. Sanpere en *L'art barbre*, quadern II. A Italia, per exemple, sobretot als vols de Roma, continuava aleshores usantse l'escriptura beneventana, de la que no's veuen infiltracions a la Bíblia de Farfa; la seva lletra es carolingia, però com la de la Bíblia de Roda ab peculiaritats que la distingeixen de l'usual francesa, en les abreviatures. S'ha llençat l'idea de que la Bíblia de Farfa fos copiada per un copista espanyol a Italia, y encara d'un model espanyol, y al dir espanyol diguem català, perquè fòra de la Marca, l'escriptura usada a l'Espanya a la fi del segle X era per tot arrèu encara la visigòtica. Però tampoch aquesta explicació es possible; la Bíblia de Farfa, tan voluminosa, ab els seus 465 folis de 55 per 37 centímetres, va venir feta de Catalunya, perquè no's compendria que, de copiarse la Bíblia de Farfa en la propia abadia, ab vistes a Roma, al transcriure el copista el *comes* o llista de noms de les iglesies romanes que's posen sempre en les Bibles al començament dels evangelis, a dugues de les basíliques romanes més importants, *San Lorenzo in Lucina* y *San Lorenzo in Damaso*, els hi dongués els noms de *San Lorenzo in Luchane* y *San Lorenzo in Damasco*, que no son equivocacions de la ploma, sino tentatives desafortunades del amanuense per explicarse dos noms desconeguts.

Però lo que es decissiu per assegurar la procedencia espanyola, més ben dit catalana, de la Bíblia de Farfa, es el text. La comissió de benedictins encarregada per la revisió de la Vulgata ens ha fet veurer que 'ls proemis y sobretot

encara italià, perquè no conexia el de Roda, com en Samuel Berger no conexia el de Farfa, més que per referencies. Les reproduccions de les miniatures son pèssimes. Enumera en cambi totes les miniatures del nou testament. Copiem aquets pàrrafos que també ens semblen interessants: «Divers livres plus anciens, ont servi sans doute aux miniaturistes de la Bible de Farfa comme modèle. Même des peintures grecques ont exercé quelque influence sur plusieurs scenes du Nouveau Testament. Le manuscrit est du XI siècle (?). La liste des evangiles de l'année ecclésiastique (comes) compte 25 dimanches après la Pentecôte et 4 avant Noël; elle comence encore avec la première messe de Noël et a déjà la fête de la Toussaint mais sans vigile. Pour l'octave de Noël, le 1er janvier une fête de Ste. Marie est indiquée au lieu de celle de Ste. Martine. On trouve la même fete pour ce jour dans l'evangeliaire plus ancien de Hildesheim, dans le plus ancien calendrier d'Essen, dans celui de Fronton et dans le comes de Lucques.» La Bíblia de Farfa porta are al Vaticà el número 5729 dels manuscrits llatins.

els índex o capítula, que precedeixen a cada un dels llibres de la Bíblia de Farfa, son iguals als de la de Roda y tan característichs que no's troben exactes més que en altres dugues biblias també catalanes, la de Vich y la de San Cugat del Vallés; però que aquestes dugues biblias son ja més modernes y sense miniatures: per això no'n tornarem a parlar en aquest treball. Per fi, la Bíblia de Farfa porta davant de les epístoles de San Pau, els famosos canons y proemi de Peregrinus, que es un dissimulat resum de filosofia priscilianita, conservat sovint per tradició en els manuscrits bíblics espanyols (1).

Còm la Bíblia de Farfa va anar a parar a les montanyes sabines, es cosa que potser no ho sabrem may. L'abadia està avuy abandonada, els llibres dispersos y l'arxiu perdut. El manuscrit ell mateix no diu gran cosa dels seus viatges; nosaltres l'hem mirat varies vegades full per full, com també els benedictins de la comissió bíblica y no hi hem trobat cap *explicit* o nota que pugui illuminarnos respecte del seu passat. De totes maneres, tant pels treballs d'en

Fig. 1. — Inicial de l'epístola de San Jeroni ab que comensa el text en la Bíblia de Farfa (Foli 1, v.º)

(1) Vegis S. BERGER: *Les préfaces jointes aux livres de la Bible dans les manuscrits de la Vulgate*. Copiem aquest parrafo: «Toutes les bibles visigotiques depuis le codex *Toletanus* et le *Cavensis*, sont comme compilées de préfaces et petits morceaux historiques empruntés a Saint Isidore. Nous avons un superbe manuscrit du Xe siècle, provenant de la Marche d'Espagne, la grande Bible de Rosas (nº 6) qui est toute une bibliothèque Isidorienne. Il a mis dans ses célèbres *Etymologies*, tout ce qu'un homme de son temps pouvait savoir, sur l'histoire de la Bible et sur la manière de la comprendre. Dans le livre *De ortu et obitu Patrum qui in scriptura laudibus efferunt*, il a donné toute une biographie sacrée; enfin il a composé tout exprès un livre destiné aux éditeurs de la Bible les *Præmia in libros vetera ac novi testamenti* etc. Aquest article d'en S. Berger publicat en les *Mémoires présentés par divers savants à l'Académie des Inscriptions*, Paris, 1904, creyem que tindrà el seu complement ab l'estudi que van fent els benedictins sobre els índex molt antics dels capítols de la Vulgata, que precedeixen els llibres sagrats en les biblias espanyoles.

Berger, d'en Wordsworth y en Corsen, com per els de la Comissió bíblica, sabem ara que son manuscrits espanyols molts que no s troben a Espanya, que l text espanyol de la Vulgata va circular enormement, no sols per les copies que s'en feren a fòra, sino també per manuscrits emigrats, vinguts directament ab la senyal de la paleografia espanyola (1). Aquest es el cas, per exemple, dels dos manuscrits bíblics més preciosos espanyols, que son tots dos fòra d'Espanya; l'un la Bíblia completa de la Cava de Tirré, a l'Italia meridional, y l'altre el pentateuch Ashburnham, que estava primer a Sant Gacià de Tours.

La Bíblia de la Cava, del segle VIII, en pura lletra visigòtica, escrita per un tal Danilo, no té representacions figurades, sols uns ornaments interessantíssims pels que s'ocupin de l'art visigot; era a l'abadia ja al 1035 (2), y no s'en ha mogut més, fins al dia d'avuy. El pentateuch Ashburnham ja té més historia; de San Gacià de Tours va ser robat per en Libri, qui l va despullar d'algunes miniatures; comprat per Lord Ashburnham, va pendre el nom del seu possessor fins que, venut a la seva mort, va tornar a França, a la Biblioteca Nacional de París. Aquest llibre famós ens interessa a nosaltres molt més que la Bíblia de la Cava, perquè es probablement un reste únich de la gran escola de calígrafs y artistes que s devia formar a Sevilla al temps de San Isidor; les seves dinou pàgines ilustrades, estupendament hermoses, el fan el manuscrit més preciós de l'Occident (3). Escrit el text llatí en uncials majúscules, desseguida per eliminació es va buscar la patria del pentateuch Ashburnham, en el àngul S. O. del mon antich; de moment s'havia pensat en l'Àfrica per la gran semblança ab que estàn representats els animals del desert: els camells, lleons y molts altres detalls, com les tendes, mobles y vestits, fins pel modo com *rebecca ubi generat geminos...*; però a més de que es impossible de que en l'Àfrica devastada pels vàndals s'hi produís un monument semblant, hi ha el fet decissiu del text que es ben espanyol. Comparat pels benedictins de la Comissió per la revisió de la Vulgata,

(1) Vegis lo que deya en S. BERGER ja en 1899, al comensament del seu article: *Les bibles castillanes*, Romania, XXVIII. «L'histoire de la Bible en Espagne est un des plus beaux sujets d'étude qui se puissent concevoir. Elle comence avec Priscillien, ce condamné qui resta pour l'Espagne une sorte de saint national et elle se continue avec Lucinius Beticus l'ami fidèle auquel Saint Jérôme envoya le premier manuscrit complet de la Vulgate. Des le VIIIe siècle on voit se former à Seville et se développer à Toledé la grande école de paleographie sacrée à laquelle nous devons le Codex Toletanus, le Codex Cavensis et les Bibles de Ximenes. Avec Theodulfe, cet évêque carolingien resté visigoth, la Bible latine de l'Espagne avec toutes ses originalités pénètre jusqu'aux bords de la Loire tandis que par la Catalogne les textes d'origine espagnole se donnent la main à ceux du midi de la France.

(2) P. GUILLAUME: *L'abbaye de Cava*. 1877, p. 21.

(3) O. GEBHARDT: *The miniatures of the Ashburnham Pentateuch*. Londres, 1883. Ab reproducció de totes les pàgines ilustrades però ab fototopies, com les d'aquella època, molt fosques. En cambi n'hi ha bones fotografies en comerç.

Dom Quentin de la comissió bíblica de la Vulgata, prepara una edició del text y les miniatures. Mentrestant ens hem de valer de lo que n diu l'SPRINGER: *Die genesisbilder*, en els *Abhandlungen* de l'Academia de Leipzig, tomo IX, 1884, p. 665, y de la nota d'en SAMUEL BERGER, en el *Bulletin de la Société des antiquaires de France*, 1892, aont ja diu, aventurant que l Pentateuch Ashburnham seria espanyol, «...on y voit les figures de nègres, des palmiers avec regimes de dattes, des scorpions, des chameaux, ...selles de mulet (selles de femme) qui son particulièrement remarquables par le bati en bois qui leur sert de dossier et par le crochet qui remplace les arçons... dans les rubriques de ces peintures le betacisme espagnol est frequent: on remarque même deux fois cincerna par pincerna. Nous en savons desormais assez pour pouvoir nous demander si le Pentateuque de Tours ne doit pas être mis en tête des documents de l'art espagnol».

el text del pentateuch Ashburnham, paraula per paraula, ab el de les altres Bibles, el que s'hi assembla més es el de San Pedro de Cardenya, molt posterior, però que conserva evidentment el text antich espanyol.

Ens hem entretingut més en el fet de ser el pentateuch Ashburnham d'origen espanyol, perquè prova bé dues coses: primera, que 'ls textos espanyols emigraven, y per això ja no ens ha de fer tan extrany trobar la Biblia catalana a Farfa, en la Sabina; y segona, perquè sent el llibre més antich espanyol, profusament ilustrat y ab representacions d'un caràcter molt original, com son les del pentateuch Ashburnham, s'explica que 's conservi fins al segle X, una tradició d'illustracions del text de la Vulgata, que influida una mica per les miniatures carolingies, sobretot a Catalunya, desenrotlli un cicle de composicions ben original.

L'antiga Biblia visigòtica, era, pel que 's veu en el pentateuch Ashburnham, profusament ilustrada; els amanuenses y pintors dirigits per San Isidor, tenien ròtuls antiquíssims, y models grechs excelents, però tot se fonia en una nova serie de representacions, que algunes s'han de conservar fins a l'època romànica. Si en lloch de tenir avuy no més que un pentateuch mutilat de l'Espanya visigòtica, tinguéssim una Biblia complerta ilustrada, es fàcil que les miniatures de les Bibles de Roda y de Farfa no apareixerien tan singulars y alguns detalls que ara no s'expliquen, es compendrien potser mellor⁽¹⁾.

Sigui com se vulgui, es segur que hi devia haver una versió de la Vulgata visigòtica y que aquesta devia ser ab illustracions ben originals, com se veu pel pentateuch Ashburnham. Més tard, en les nacionalitats romàniques, se copiaren de nou les bibles antigues, y tant en el text (proemis y capítula), com en les representacions, se conservaren molts elements antichs. A Catalunya la tradició visigòtica va ser influida naturalment per la cultura carolingia, molt més que 'n el reste de la península; però la vella escola bíblica de l'Espanya no tenia rès que envejar a la francesa, y per això els textos y illustració de les bibles catalanes, formant un grupu especial de manuscrits, tenen molts elements que deriven del passat. Ja veurem que l'influencia francesa es més gran en la vestidura externa, que en la manera de disposar l'illustració. Y que les grans Bibles ilustrades de Roda y de Farfa no eren úniques, ho demostra la portada de Ripoll, que té dos series de relleus ab representacions bíbliques, preses d'un'altra Biblia que hi devia haver a Ripoll absolutament del mateix tipu que les dos catalanes conegudes fins ara. Això ens demostra també que la portada es feta per artistes locals y ens dona més esperances pera crèurela del segle XI, perquè 'ls manuscrits que porten aquestes representacions son tots

(1) Es per exemple inexplicable el detall que ha observat el professor Neuss de que en la representació dels cultes falsos al temple de Jerusalem, del llibre de Ezequiel, en la Biblia de Farfa hi hagi una escena referent al culte d'Adonis, tan precisa, que 'l miniaturista la degué pendre de fonts orientals. Aquest coneixement que no s'explica en la Catalunya del segle X es ben explicable en la gent que rodejava a Sant Isidor.

dos de la fi del segle X o al màxim del començament del XI. No hi ha ja error ni confusió possible: els esculpors de Ripoll tenien una Bíblia catalana. Els més escèptics haurien d'obrir no més per convencers una Bíblia francesa o italiana del temps, molt menys minuciosa d'illustració, menys abundant, encara que potser fos més artística.

Basta comparar les figures 2 y 3 per veurer com el miniaturista de la Bíblia de Farfa y l'escultor de Ripoll han ilustrat uns quants capítols de l'Exode d'una manera tan idèntica que sembla com si copiessin l'un de l'altre. En la miniatura de Farfa hi ha l'escena del pas del Mar Roig, el miracle de Moisès a l'AQUA MARA (Exode, XVI, 23-25), y el campament als palmers d'HELINO (Exode, XVI, 27), que ocupen les dos faixes superiors de les representacions, que no's troben a Ripoll. Però les tres faixes inferiors del foli de Farfa (Fig. 2) tenen les seves paraleles en les dos faixes de la dreta de la portada de Ripoll, ab tal precisió que sembla que l'un artista hagi copiat de l'altre; les petites variants son variants menors de les que's troben generalment entre'ls manuscrits. Un escultor ja no pot fer més al reproduir en pedra una miniatura. L'artista de Ripoll, en la primera escena de dalt d'aquesta serie d'illustracions de l'Exode (Fig. 3) posa el miracle de Moisès al Horeb que, pel text, que es del cap. XVII, hauria d'anar després del miracle de les COTURNEX y del MANNA, que pertanyen al capítol XVI. Així en la miniatura de Farfa va primer l'escena de Moisès y els hebreus: *Donchs Jeova diguí a Moises: vetaquí que jo faré ploure el pa del cel, etzètera* (Exode, XVI, 4); representada ab Moisès y Araó al darrera encarats ab els israelites, que formen un grupo compacte davant d'ells dos. Moisès, tant en la miniatura com en el relleu, va vestit de la mateixa manera, té el nimbo ab uns círcols concèntrics que son particulars d'aquestes Bibles, y Araó en abdós representacions es més alt que ell, ab el cap descobert. Les semblances del grupo dels israelites son tan grans, que demostren com era precís el tipu d'aquestes Bibles catalanes: n'hi ha tres en primer terme y el de la dreta es una dòna en tots dos; uns dels de darrera treu una mà llarga singularíssima, que'l pintor ha reproduït sense saber de qui era, y finalment, al costat de la columna de foch, hi ha la testa de l'àngel que'ls guia pel desert, lo mateix en la miniatura de Farfa que en el relleu de Ripoll. Aquesta columna de foch en els dos monuments es ben idèntica, y en cambi diversa de la columna més arquitectònica, ab capitell y una flameta a dalt, que's veu en les miniatures carolingies. L'àngel que hi surt a un costat, trayent no més la testa, fa pensar molt, perquè en el pentateuch Ashburnham la mateixa escena porta la columna de foch encara menys dibuixada, com una confusa projecció vertical de foch y fum, y, entre la barreja, unes mans d'àngel, com si volguessin abraçar y anar portant la flama pel desert. L'àngel o serafí, que en el pentateuch visigot era invisible, ha acabat per tenir cap; ja veurem que tot se materialisa y's va precisant per aquests continuadors monàstics del gran art espanyol del segle VII.

Fig. 2. — Els capítols XIV al XVII de l'Exode a la Bíblia de Farfa (Fol. 1, miniatura que fa de frontispici del manuscrit)

Fig. 3. — Els capítols XV al XVII de l'Exode a la portada de Ripoll

Després de l'escena dels murmurs dels hebreus segueix a Farfa (Fig. 2) y a Ripoll (Fig. 3) la pluja de les guatlles y del mannà. La similitud en abdués representacions es evident, ab els detalls de les boques que giten dels núvols les guatlles y ab les línies verticals ab que s'figura que cau el mannà; la posició dels homes, més rígida naturalment en l'esculptura, es substancialment la mateixa: un dels que cull el mannà gira els ulls a mirar les guatlles, tant en la miniatura de Farfa com en el relleu de Ripoll. Els vestits son idèntichs, tots van ab el cap descobert. En la miniatura, segueix el miracle a la penya de l'Oreb, que en el relleu de Ripoll va davant d'aquestes dues escenes, y també aquí trobem una copia estereotipada d'un mateix model: Moisès es sostingut dalt la penya per Araó, y aquí no té el nimbe ab círcols: Araó porta ja a Ripoll la capa carolingia, mentres que a Farfa va ab el vestit característich de la curta túnica cenyida al

Fig. 4. — Els capítols VII y XXIV del 2.^{on} llibre dels Reys, y I-III del 3.^{or} a la portada de Ripoll

còs: els israelites formen un grupu molt més abundant a Ripoll, però l'agrupació es la mateixa y també la tercera figura del davant es una dòna.

Finalment, en abdós monuments hi ha la representació de la batalla contra Amalec (Exode, XVII, 8-13). Primer a Farfa (Fig. 2, *en la quarta faixa a la dreta*), Moisès aixecant les mans sostingudes per Araó y Ur, y assota dues escenes de la batalla, la dels homens a peu y la dels cavallers que sols està començada; al miniaturista se l'hi va acabar l'espai y no va poguer posar més que les gropes dels cavalls. En cambi a Ripoll (Fig. 3, *faixa inferior*), després del grupu de Moisès ab Araó y Ur, està la batalla dels homens a peu abreviadíssima, mentres que al grupu dels cavallers se l'hi ha concedit la meitat del relleu. L'escultor de Ripoll vey a aquesta escena dels cavalls ocasió de lluirse y, sacrificant una part de la miniatura de la batalla dels infants, feya aquell grupu tan decoratiu

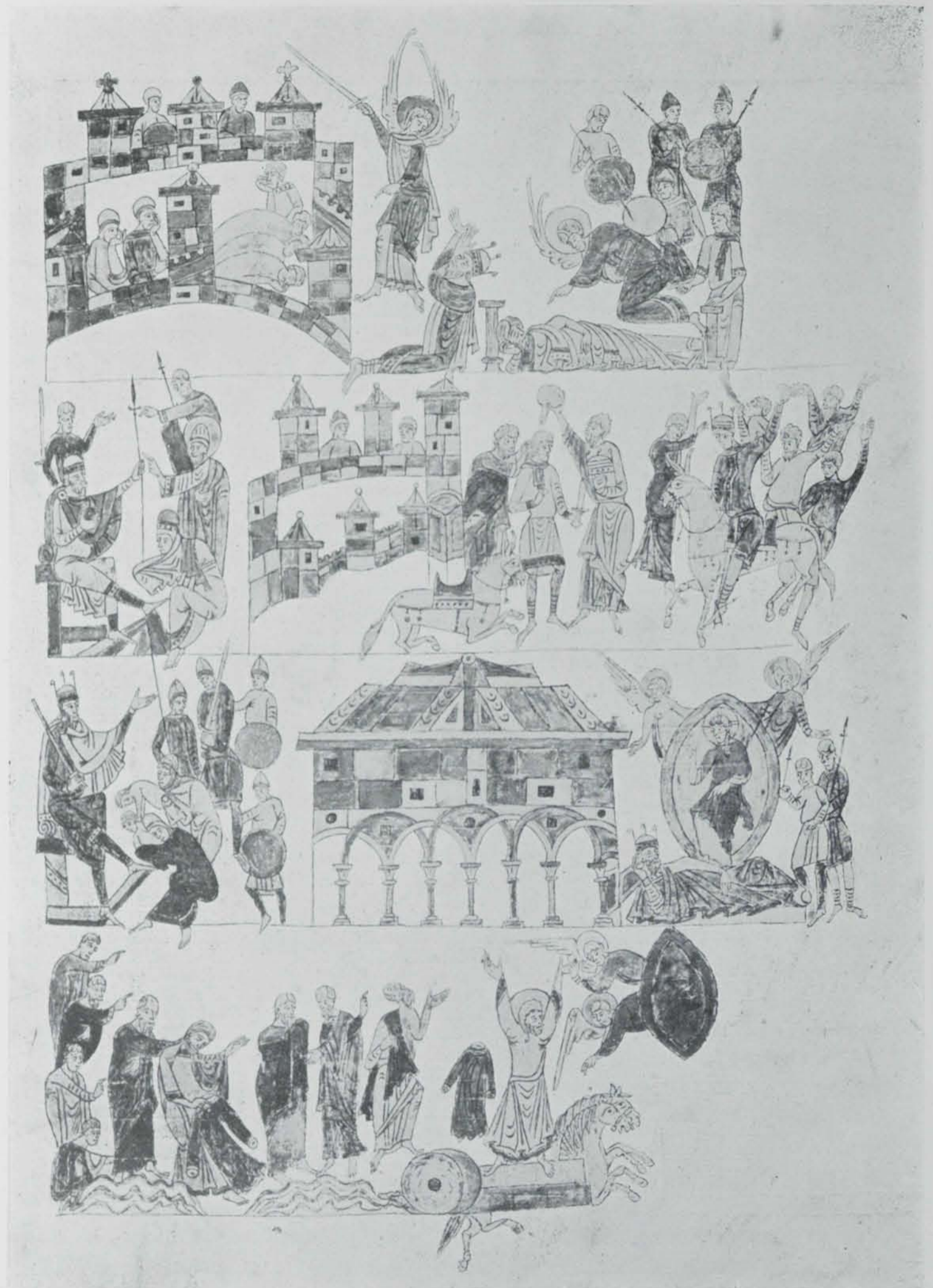

Fig. 5. — Els capítols XXIV del 2.^{on} dels Reis y els I, III, VII, IX, XIX del 3.er (Foli 95 de Farja)

dels sis cavalls, que es una de les coses més boniques de la portada. Podria ser que l'escultor de Ripoll tingués ja a la vista un model abreviat d'aquesta escena, perquè en el manuscrit de Farfa, quan se representa la batalla contra 'ls Filisteus, que causà la mort dels fills d'Eli (Reys, 1.er, IV, 2), no hi ha més que uns quants guerrers drets, tal com a la batalla contra Amalec, a Ripoll, en la que hi ha un sol mort a terra y l'acció y el seu resultat estàn concentrats en poques figures. També es prova que 'ls escultors de Ripoll tenien una Bíblia com la de Farfa y Roda, la manera com estàn representa-

des les armadures, sobretot la d'un dels guerrers drets, esculpida com un reticulat caligràfich. Així son, en les miniatures de les dues Bibles, les dels cavallers armats, ab la cota dibuixada ab ratlles creuades a la ploma.

L'altre plafó esculpit de la portada de Ripoll té el seu paral·lel també a la Bíblia de Farfa. Mossèn J. Gudiol, en la seva *Iconografia de la portada de Ripoll* ⁽¹⁾, va explicar les representacions que s'han de seguir, començant a baix de dreta a esquerra y passant a dalt de l'esquerra a la dreta. Les explicacions de Mossèn Gudiol son totes completament confirmades per les miniatures de la Bíblia de Farfa, com se podrà veurer comparant ab un cop d'ull les figures 4 y 5 y les 6 y 7. La serie de representacions de Ripoll comença al capítol VII del segon llibre dels Reys ab la traslació de l'Arca: David ballant y el sèquit d'israelites tocant el corn. Aquestes representacions no s troben a la Bíblia de Farfa y això fa créuer que 'l cicle ja tan vast de les miniatures de les nostres Bibles encara s'allargués en certs models perduts. Després ve l'escena de la peste de Jerusalem, que es la primera del foli 95 de la Bíblia de Farfa (Fig. 5); la ciutat ab torres es més arquitectònica en el relleu (Fig. 4), però surten els mateixos caps entre les torres, hi ha en abdós els malalts y l'àngel està en la mateixa posició senyalant la ciutat y aixecant l'espasa.

L'escena que segueix en el relleu no l'entendem encara. Mossèn Gudiol, seguint el text bíblich, suposa que es la presentació del profeta Gad al Rey David, encarregantli la construcció d'un altar a l'era d'Areuna. Però si bé en el relleu el personatge dret sembla un profeta, per portar nimbe y llibre, no s'explica quina sia la participació en aquest simple col·loqui dels cinch soldats que té al darrera. En la miniatura (Fig. 5) les coses se compliquen encara més: el personatge sentat en el relleu està aquí ajegut, la figura nimbada se torna un àngel y

Fig. 6. — El rapte d'Elias (3 Reys, XIX).
Portada de Ripoll

(1) *Bulletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Barcelona, 1909.

Fig. 7. — El rapte d'Elias (Biblia de Roda, foli 48, 2.ª vol.)

un dels cinch soldats se converteix en una dòna. Potser les dues representacions son diferents, y el que dorm es el Rey David vell y la dòna Abisag; però ni l'adormit porta corona, ni entenem la visió de l'àngel que porta alguna cosa a la mà, ni el per què s'hi estan els quatre soldats, com no fossin les guardes reials. En la Biblia de Roda falten aquestes representacions.

Després ja no hi ha dificultat. El relleu de la zona superior segueix, ab poques variacions, la miniatura. Abdós illustren el tercer llibre dels Reys; Nathan y Betsabé davant David, que està sostingut per una Abisag tendre y que en la miniatura va sense rès al cap. Tant en el relleu com en la miniatura, David té una llança a la mà y les cames posades de la mateixa singularíssima manera; Nathan té nimbe y extén la mà en acció d'enrahonar. Segueix l'escena d'ungir el profeta a Salomó, y ja va ser prou sagacitat la de Mossèn Gudiol pera distingirla en les dugues figures esborrades ab que el relleu resum la miniatura. Després vé Salomó portat en triomf y una tropa de sonadors de flauta y de gent que s'alegraven ab gran joia (3. Reys, I, 40). El relleu segueix copiant la miniatura en el judici de Salomó; el Rey, més gran en totes dues representacions, ab

corona y la capa carolingia, aixeca una mà y té l'espasa apoyada sobre l'espalla.

Segueix en la miniatura un edifici que no creyem que sigui el temple de Jerusalem (representat en la Biblia de Farfa en un'altra part), sinó el palau que's va fer Salomó, ab les columnes em dues files y els capitells a manera de lliris (3. Reys, VII, 18). Al menys aquesta descripció del seu palau precedeix immediatament en el text a l'escena següent de la miniatura, que es la mateixa que Mossèn Gudiol va reconèixer a Ripoll com el somni de Salomó y

la profecia de Jesús. El Rey dorm en el seu llit ab dos guardes. La figura de Deu beneint dintre d'una aureola atmetllada, sostinguda per àngels, a la Biblia de Farfa se transforma en el propi Jesús, ab nimbe crucifer y el ceptre també crucifer a la dextra, abaixant un peu fins a tocar el ronyó de David, com parlantli de la seva descendencia.

Es curiós el detall de que en la continuació del relleu superior, en el gruix de la paret de la portada, els esculptors de Ripoll han saltat com els miniaturistes de la Biblia de Farfa al capítol XIX del mateix llibre ab el rapte d'Elies (Figs. 5, 6 y 7). Per manca d'espai, l'escultor de Ripoll no ha pogut posar més que Elies, a dalt del carro ab els dos cavalls, y la figura indispensable d'Eliseu; però sota les figures ja s marca la vall aont en la miniatura de la Biblia de Farfa hi han els altres profetes. En la Biblia de Roda la composició, en lloch d'extendres pel llarch, se desenrotlla pel alt, però els elements son, en substancia, els mateixos, sobretot son iguals els cavalls del carro y les figures d'Elies y Eliseu. Creyem ab aquesta comparació haver probat l'origen dels relleus de Ripoll d'una Biblia romànica del tipu de les de Roda y de Farfa, que probablement devia ser una de les *Biblias III* del catàlech de la Biblioteca en 1040.

Aquesta serie de representacions bíbliques se devia extendre fins més enllà de la pura illustració del text sagrat. Ja el Sr. Sanpere y Miquel va fer veurer que el Beda de San Feliu de Girona es de la mateixa escola, y alguna de

Fig. 8. — Capitell de San Cugat del Vallès. *Samsó y el lleó*

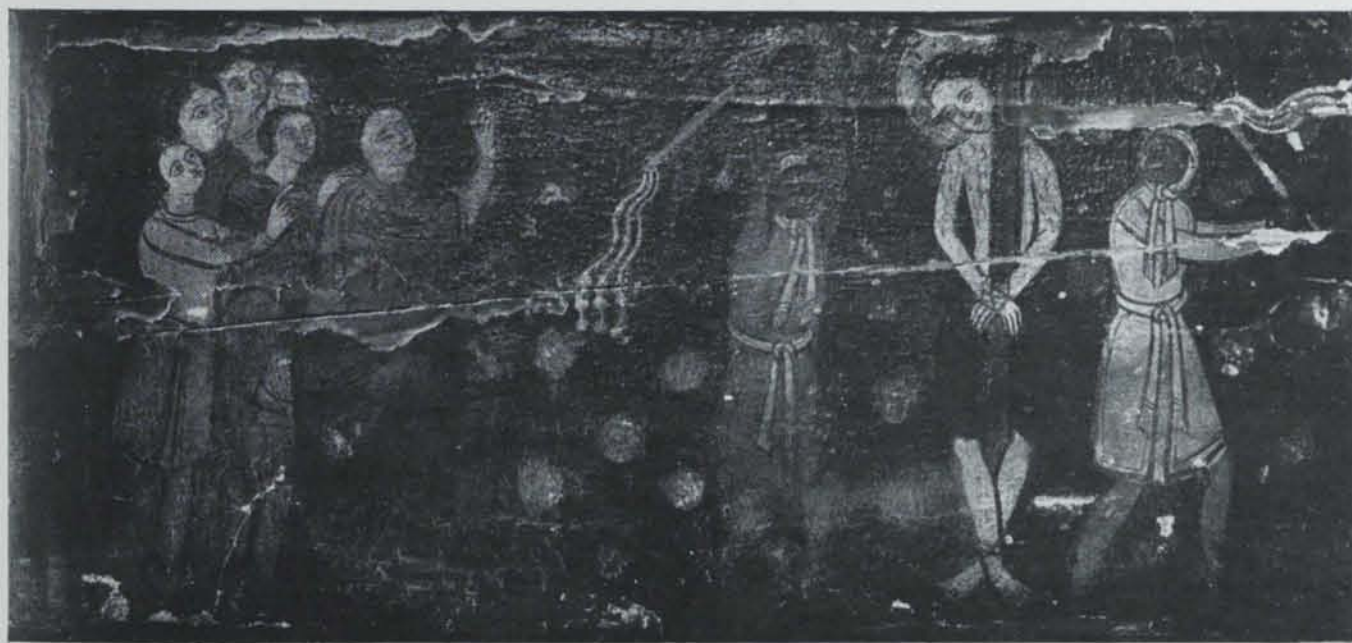

Fig. 9. — Taula del Museu del Parch de Barcelona. *Passió de Jesús*

Fig. 10. — Taula del Museu del Parch de Barcelona (continuació). *Passió de Jesus*

les miniatures, com el banquet de Baltasar, es igual en el Beda de Girona que en la Bíblia de Roda. Nosaltres podem afegir que el Beda de Girona porta les característiques boques d'animals d'ont surt tot flum o mar d'aigua y te ls caps dels vents bufant idèntichs que en la Bíblia de Farfa. Aquesta, com que té les miniatures dels evangelis, fa de bon comparar ab el Beda de Girona; no aixís la Bíblia de Roda, per no dur més que les miniatures del antich Testament.

Però encara creyem trobar rastre de la mateixa iconografia bíblica en alguns dels capitells de San Cugat que ja son dos segles posteriors a les grans biblies illuminades (Fig. 8) y en una taula del Museu de Barcelona, també ja del segle XII, reapareixen els tipus dels negres del pentateuch Ashburnham, convertits en els sayons que martirisen a Jesús (Figs. 9 y 10). Per moltes altres coses la taula de Barcelona recorda la Bíblia de Farfa. Anem a veurer donchs lo que eren aquestes biblies catalanes començant per l'Octateuch.

GÈNESI (1)

1. COELUM. (*Farfa* 5 v. *Roda* 6.) Es com una roda plena de núvols y estrelles; dividida en quatre parts a la Bíblia de Roda y en vuit a la de Farfa (Fig. II). Una d'aquestes parts es negra. *Cælum vocatum, eo quod tamquam cælatum vas impressa lumina habeat stellarum veluti signa.* (*Isidor. Etym.*, XIII, 4.) Aquesta representació singularíssima no té precedents ni en la miniatura carolingia ni en la oriental: deu ser de tradició hispànica. En el pentateuch Ashburnham la llum y les tenebres son com dos rectangles, groch y blau.
2. ABYSSUS. (*Farfa* 6 v. *Roda* 6.) ABYSSUS RETINENS IN SE SUA CUNCTA CREATA. Es un monstre ab un cap de persona y còs fet ab corrents d'aigua, entre les que 's veuen peixos (Fig. II). *Abyssus profunditas est aquarum impenetrabilis: sive speluncæ aquarum latentium de quibus fontes et flumina procederunt: vel quæ occulte subtereunt.* (*Isidor. Etym.*, XIII, 20.) En Samuel Berger ja va notar la raríssima representació del Abyssus de la Bíblia de Roda, que per ell era única, ja que no coneixia la de Farfa, no havent may treballat al Vaticà. La representació del Abyssus es també hispànica. En la Bíblia de Roda a l'altre costat de la personificació de l'Abyssus, hi han les montanyes, y això fa créuer que la figura de l'Abyssus se va formar com un comentari seguint al quadre de la separació de la terra y l'aigua, que veyem en el pentateuch visigot Ashburnham, en la segona miniatura. Per lo menys les montanyes indicant les terres en el pentateuch Ashburnham son absolutament iguals a les aspres montanyes que fan costat a l'Abyssus en la Bíblia de Roda. En els octateuchs bizantins la separació de la terra y de l'aigua es un paisatge partit, ab terra y aucells de mitj en amunt y de mitj en avall ab aigua y peixos.
3. NOX, LUNA, DIES, SOL. (*Farfa* 5 v. *Roda* 6.) La nit y el dia en la Bíblia de Roda sostenen la lluna y el sol. La nit més fosca que 'l dia, que està a la dreta, a la part oriental. *Dies est presentia solis.* (*Isidor. Etym.*, V, 30.) En la Bíblia de Farfa no més les dues figures del dia y de la nit (Fig. II).
4. Creació d'Adam. (*Farfa* 5 v. *Roda* 6.) En la Bíblia de Farfa es veu Deu plasmant Adam, dintre una porta que ha de ser la del Paradís (Fig. II). Adam està una mica més alt de terra, lo que s'explica perquè en la Bíblia de Roda es a dalt d'un munt de fanch. En les Bibles carolingies y en els octateuchs bizantins, Deu plasma al primer home ajegut. Falta la pàgina ab aquesta miniatura del pentateuch Ashburnham.
5. Creació d'Eva. (*Roda* 6.) Falta en la Bíblia de Farfa. En la de Roda, ADAM DORMIENS en un llit; Deu, ab una costella a la mà y beneint ab l'altra, fa aparèixer Eva, vestida de mitj còs en avall. Aquesta extranya composició no deriva pas tampoch de les Bibles carolingies; en els octateuchs bizantins va seguida de la poètica escena d'Eva sola pel jardí.
6. El pecat. (*Farfa* 5 v. *Roda* 6.) Adam y Eva, a cada costat de l'arbre ab la serp. Aguanten ja una fulla per taparse (com en les catacumbes, com en la Bi-

(1) No reproduim el fol. 6 de la Bíblia de Roda ab les ilustracions dels tres primers capítols del Gènesi, perquè en va publicar una fototopia ben suficient el Sr. Sanpere y Miquel en *L'art barbre*. Fora d'aquest fol. 6 de Roda reproduim tots els folis miniats de l'octateuch de Farfa y Roda.

Fig. 11. — Gènesi I, II, III (*Biblia de Farfa*, foli 5 v.)

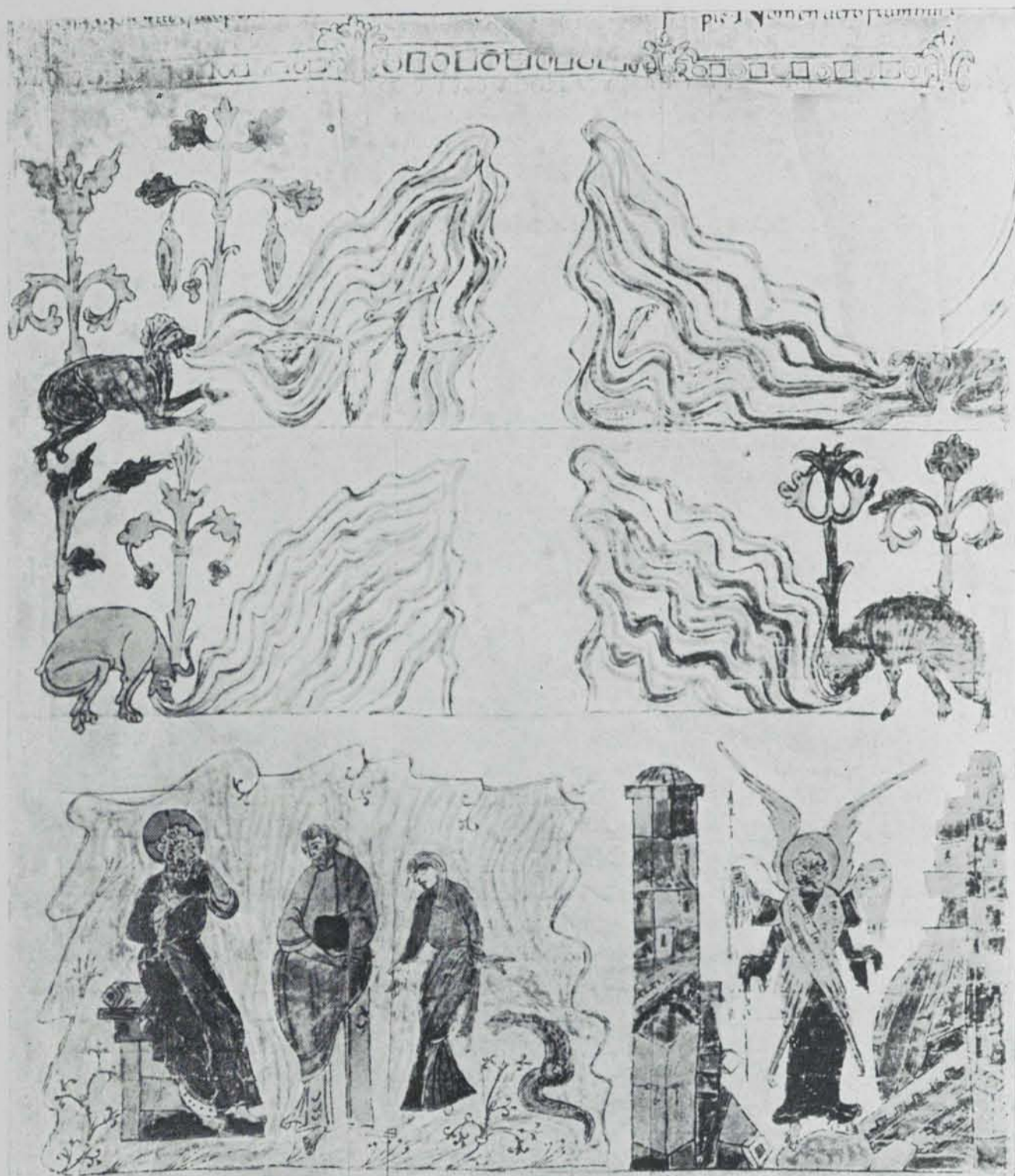

Fig. 12. — Gènesi II y III (*Biblia de Roda*, foli 7 v.)

bli de *San Paolo fuori muri*), però Eva porta lligada al cap la toca característica de les dones d'aquestes Bibles. En la de Farfa hi ha encara un altre arbre al costat d'Eva (Fig. 11).

7. Adam y Eva davant de Deu. (*Farfa 5 v. Roda 7 v.*) Els primers pares, nusos davant del Senyor en la Biblia de Farfa (Fig. 11). Eva té no més un drap a la mà y als peus la serp. En la Biblia de Roda (Fig. 12) ja van vestits. Deu, sentat, se mossega la mà en signe d'ira; Eva s'excusa en la serp ab un graciós geste femení. És una de les composicions ont se veu més l'art tan

expressiu d'aquests miniadors catalans. En les miniatures bizantines, el Senyor no s manifesta més que per la seva mà sortint del cel. En el cicle de les Bibles de Farfa y Roda està expressat molt més familiarment encare que en les miniatures carolingies, y té ja el nimbe ab la creu.

8. Adam y Eva trets del Paradís. (*Farfa 5 v.*) La porta entre dos torres y el Senyor que ls treu, ja vestits (Fig. 11). En les bibles carolingies es un àngel; en l'art bizantí sols hi ha un raig de llum, que miren espantats els primers pares.
9. La porta del Paradís (*Farfa 5 v. Roda 6*) ab un serafí que la guarda. La composició es ben desenrotllada a la Biblia de Roda (Fig. 12); a la de Farfa el serafí s'ha d'agenollar y abreviarse l'arquitectura per falta d'espai (Fig. 11). En l'angle de l'esquerra l'aigua d'un dels rius.
10. Els flums del Paradís. (*Roda 7 v.*) Estàn representats com quatre besties que treuen aigua per la boca (Fig. 12). Es una de les coses més característiques de les Bibles romàniques catalanes. A tot arrèu ahont hi ha un riu o una mar o una corrent d'aigua, surt sempre de la boca d'un animal, que sovint es reduït al sol cap. Aquesta manera de representar el geni de l'aigua, es totalment distinta de les figures humanes, nimfes y genis que per tradició, desde l'antiquitat clàssica, son reproduïdes en el Gènesi de Viena (figura de la Font en l'escena de Rebeca y Eliezer); y contrasta ab les personificacions topogràfiques en forma humana en el ròtul de Josué (figures de les ciutats de Ahi y Jericó, del Jordà, etc.), en els octateuchs bizantins y en les Bibles carolingies (per exemple: Biblia de *San Paolo fuori mura*), ahont hi ha el Jordà com un home mitg nu, que fa rajar l'aigua d'un jerro que té sota el braç.
11. El treball d'Adam. (*Farfa 6.* En la Biblia de Roda va ser tallat.) Adam cava la terra y Eva talla les espigues (Fig. 13). En el pentateuch Ashburnham com en els octateuchs bizantins, Adam llaura ab l'arada y els bous.
12. El sacrifici de Cain y Abel. (*Farfa 4. Roda 6.*) En la de Roda: UBI CAIN OFFERT MUNERA DEO. Surt del cel la mà de l'Etern. En la Biblia de Farfa, Cain, com més vell, ab barba (Fig. 13). Cain també es barbut en els octateuchs bizantins.
13. Homicidi d'Abel. (*Farfa 6. Roda 6.*) En totes dugues Bibles Abel acotxat a terra. En els manuscrits bizantins, Abel ja té la posició tradicional dels màrtirs en els codexs hagiogràfics (Fig. 13).
14. Deu repta a Cain. (*Farfa 6. Roda 6.*) En totes dugues Bibles un disch al peu del Senyor ab la figura d'Abel (Fig. 13). Per explicar el text: *la veu de la sang del teu gemà crida de sota terra fins a mi* (Gènesi, IV, 10).
15. Mort de Cain per Lamech. (*Farfa 6. Roda 6.*) En la Biblia de Roda, la representació es complerta: CAIN a l'un costat d'una roca: a l'altre, LAMECH preparantse a tirarli una fletxa. Com en els octateuchs bizantins⁽¹⁾. Es una tradició apòcrifa comentant el paragraf del Gènesi: *Dones de Lamech escolteu ma paraula: Jo he mort un home per la meua ferida y he mort un jove per molt menys mal.* En els octateuchs bizantins hi ha també la figura

(1) Vegis OUSPENSKY: *L'octateuque du Sérail. Bulletin de l'Institut archéologique russe de Constantinople*, TOMO XII, p. 117, y HESSELING: *Miniatures de l'octateuque grec de Smirne*, 1909.

Fig. 13. — Gènesi IV, VI, XXII, XXVII (Biblia de Farfa, foli 6)

Fig. 14. — Gènesi X (Biblia de Roda, foli 9)

del jove, més petita, al peu de Lamech. Falta aquesta escena en la Bíblia de Farfa ahont hi ha sols el remordiment de Cain (Fig. 13).

16. Deu encarrega la construcció de l'arca. (*Farfa 6.*) Noè reb instruccions d'una mà que surt del cel y parla ab els seus fills, que porten destrals (Fig. 13). Simplificat a la Bíblia de Roda, ab el grupu de Deu y Noè (Fig. 14).

17. L'arca després del diluvi. (*Farfa 6. Rod 9 v.*) En totes dugues Bibles l'arca està encare sobre uns remolins d'onades y surt per dalt el colom. En el pentateuch Ashburnham, l'arca en mitj de les aigues ab els gegants y les besties afo-

gantse, y l'arca després del diluvi ab varis caps de homes y dones que surten per dalt. Son dugues composicions grandioses que ocupen tota la pàgina. El cicle del diluvi era donchs particularment ilustrat en la Bíblia visigòtica. La miniatura de la Bíblia de Roda (Fig. 14), es una abreviació ab tots els elements del foli 10 del pentateuch Ashburnham (1).

Fig. 15. — Gènesi XVIII (Biblia de Roda, foli 12 v.º)

(1) L'arca a dalt del mont ARA[RAT] es trobava representada en el mosaic visigot de Palma al costat de la figura de NOAS.

Segueix exactament el text del *Gènesi* VI, 16, 17: *Tu faras una finestra d'un colso d'alt y faras una porta al costat de l'arca, y tu hi construiras un pis inferior, un segon y un tercer.*

18. El cultiu de la vinya. (*Farfa* 6. *Roda* 7 v.) Aquesta representació en la Bíblia de Farfa està a sota de la del arca. Hi ha Noè y el seus fills que poden els ceps (Fig. 13). En la Bíblia de Roda, la escena està reduïda solament a Moisès, essent en abdues miniatures figurades les vinyes ab uns escalonats que volen representar els marges del terrer (Fig. 14). Falta l'escena de prempsar els rahims y de la borrarxera de Noè, de les biblies bizantines.
19. Aparició de Deu a Abraham a la vall de Mambré (*Roda* 12 v). La casa y l'alzina de Mambré y Abraham agenollat davant dels tres àngels, un ja convertit en el Senyor (Fig. 15). Falta a la Bíblia de Farfa. A les biblies bizantines Abraham està adorant als tres àngels en un paisatge ab un sol arbre. La casa d'Abraham, en canvi, apareix en la representació d'aquesta escena en els mosaichs

Fig. 16. — *Gènesi* XXVIII
(*Biblia de Farfa*, foli 3 v.)

- de Santa Maria Magiore, que avuy se creuhen dels primers dies de l'art cristià ⁽¹⁾.
20. Sacrifici d'Isaach (*Farfa* 6). El patriarca alsant l'espasa, y tenint pels cabells a Isaach nu, que apoya no més un peu a l'ara. A dalt l'àngel y el xai y el brassat de tronchs (Fig. 13).
 21. Benedicció de Jacob (*Farfa* 6. Falta a *Roda*). Abraham dret. Jacob ab una eyna de pagès com la que usa Adam. Esaú arrivant ab un cap de cassa enforcat en un bastó (Fig. 13). En el pentateuch Ashburnham, Esaú arriba ab una bestia cabruna al coll: ESAU VENIT DE VENATIONE. També allí està a la dreta de l'escena de la benedicció de Jacob.
 22. Rebeca a la font (*Farfa* 6 ver. Falta a *Roda*). La font està representada com un cap de bestia rajant aigua; el criat d'Abraham té un animal, potser un gos; els caps dels camells se veuen darrera. Una mica més enllà, Rebeca dona l'olla plena al criat. Segueix una escena que sembla ser la marxa de la filla de la casa de Laban, la mare mostra el desitj de retenirla, com parla el text (Fig. 17). En els octateuchs bizantins la font es un pou, com també en el pentateuch Ashburnham. En el Gènesi de Viena la font es encare una corrent d'aigua fonda, ahont la noya baixa a omplir l'ànfora.
 23. L'escala de Jacob (*Farfa* 3 v). Jacob ajegut en un llit ab la pedra sota el cap; l'escala acaba en un cercol ab el bust de Deu. Un àngel que puja de cara enfora, un altre que baixa y un que vola cap a un costat (Fig. 16). Així exactament (faltant no més l'àngel superior que no hi ha capigut) se veu en el pentateuch Ashburnham. En les biblias bizantines no hi ha el cap del Senyor.
 24. Faraó dona el ceptre y l'anell a Joseph (*Farfa* 6 v.). Faraó sentat en un troño, dintre d'un arc y una arquitectura que representa el palau (Fig. 17); al un costat dos soldats y a l'altre Joseph. Faraó porta la típica corona carolingia d'un cercol de varis florons rectes molt alts. La mateixa corona que porten Josué y Balaach y tots els reys en el llarch cicle d'illustracions d'aquestes biblias. La capa dels reys està generalment agafada a l'espatlla esquerra ab una joia o una fibula però en aquesta miniatura, per excepció, Faraó porta el manto desfet de l'espatlla esquerra.
 25. Joseph y els seus germans (*Farfa* 6 v.). Joseph ab ceptre però sense corona. Les figures ajupides son dotze portant un present a la mà (Fig. 17). Deu representar l'escena del tercer viatge a Egipte dels fills de Jacob ab el seu pare.
 26. Benedicció dels fills de Joseph (*Farfa* 6 v.). Jacob dret benehint tres persones: Joseph y els seus fills (Fig. 17). En el pentateuch Ashburnham y en els octateuchs bizantins Joseph es més endarrera, però Abraham, que està assegut en el pentateuch visigot, està en el llit en la representació bizantina. Falten les darreres escenas de la mort y sepultura de Jacob.

EXODE

27. El Faraó enemich dels israelites (*Farfa* 6 v.). Dintre d'un palau rebent consell d'un que li parla ab un llibre a la mà (Fig. 17).

(1) RICHTER-TAYLOR: *The golden age of classic christian art*. 1905.

Fig. 17. — Gènesi XXIV. Exode XXXIV (*Biblia de Farfa, foli 6 v.*)

28. Els israelites fabricant maons (*Farfa* 6 v.). Dos homens nusos de mig cos en amunt pastant un gran maó roig (Fig. 17). Els maons son igualment desproporcionats en els octateuchs bizantins y el pentateuch visigot.
29. Aparició de Deu a Moisès (*Farfa* 6 v.). El Senyor, dintre d'un doble nimbe, entregant la lley. Y Moisès es prosternà inclinantse a terra y adorant. (Gènesi XXXIV, 8).
30. Moisès comunica la lley als israelites (*Farfa* 6 v.). Moisès té una cara doble, una brillant y un altre més fosca, vista de perfil (Fig. 17). Y quan Moisès baixava de la montanya, la seva faç resplandía de llum. — Y acabats els discursos es va posar un vel a la faç. (Gènesi XXXIV, 29-33). Se troba de nou representada la escena de dar Deu les taules de la lley, en el folio 82 de *Farfa*: UBI TABULAS MOYSE DEDIT (Fig. 18).
31. La ciutat del Faraó (*Farfa* 82). Dintre d'unes muralles y torres, el Faraó ab el seu consell (Fig. 18).
32. CURRUS PHARAHONIS (*Farfa* 82). El carro, com en el rapte d'Elies (Fig. 18).
33. El passatge del mar Roig (*Farfa* 82). A l'un costat els egipcis ab el Faraó disposantse a atravesar el mar Roig, MARE RUBRUM ab peixos; els israelites: FILII ISRAEL ja l'han atravesat. A l'esquerra Moisès toca l'aigua, girantse cap a la mà de Deu que 's veu al cel. És interessant que a més de la cara trayent l'aigua per la boca, hi hagi la figura d'una dòna ab un disch roig, personificació del MARE RUBRUM (Fig. 18). Aquestes representacions topogràfiques ab uns dischs a la mà son singulars de la Bíblia de *Farfa*. Igualment en el llibre d'Ezequiel apareixen una vegada els jueus devant del rey, portant un disch a la mà, que segons Neuss representa la ciutat sitiada⁽¹⁾. Del pas del mar Roig n'hi ha encare un altre illustració a la Bíblia de *Farfa*; se troba a la gran miniatura que fa de frontispici (Fig. 2), que hem estudiat comparantla ab la portada de Ripoll (Figs. 3 y 4). Allí la representació té particularitats que fan assemblarla més a la del pentateuch Ashburnham. La dòna que porta un disch fosch a la mà devant dels israelites, en el frontispici de *Farfa*, podria ser la representació del desert, com se veu als octateuchs bizantins. En l'octateuch d'Esmirna, no hi ha més que la figura del desert, però en el de Constantinopla hi ha ademés la de la nit. Això explicaria el bras que surt més avall d'aquesta dòna, també ab un altre disch, a la representació del frontispici de *Farfa*; de segur que en el model visigot davant del exèrcit dels israelites hi anaven aquestes dugues personificacions femenines de la Nit y el Desert, que el miniador romànic més intel·lectual, ha caracterisat ab un disch a la mà. En el pentateuch Ashburnham ja 's troba en aquesta escena la columna de foch com en el frontispici de *Farfa*.
34. BELLA CONTRA AMALEC (*Farfa frontispici*, *Farfa* 82 y Ripoll). N'hem parlat al tractar de la comparació de les miniatures de *Farfa* ab els relleus de la portada de Ripoll (Figs. 2, 3, 4 y 18).

NOMBRES

35. Aparició del àngel a Balaam (*Farfa* 82). Se troba igualment en els octateuchs bizantins. L'àngel fa el mateix gest y ab l'espasa alsada (Fig. 18).

(1) P. 218. Es en el fol. 208 del manuscrit.

Fig. 18. — Exode XIV, XVII, XX, Nombres XXII, XXV (Biblia de Farfa, foli 82)

Fig. 19. — Nombres I (Biblia de Roda, foli 56)

36. Balaam y Balaach. (*Farja* 82). A dintre d'un edifici, la ciutat de que parla el text, el rey sentat ab ceptre, corona y la capa carolingia y el profeta dret, parlant (Fig. 18).
37. El culte de Baalfeor (*Farja* 82). A l'un costat l'ara ab el nom SACRIFICIUM. Al mig Deu que parla ab Moisès y uns quants guerrers que 's preparen a castigar als idòlatres (Fig. 18).
38. *Jhovà parla a Moisès en el desert de Sinaí en el tabernacle de l'aliança* (Números I, 1), ordenantli el cens d'Israel. Això hem cregut que representa la figura 19, que fà de capsalera al llibre dels números en la Biblia de Roda.
39. Moisès consagrant a Araó y als seus fills. Els gersonites que porten els vels del temple a les ordres d'Araó. Ab moltes vacilacions creyem que pot representar això la miniatura que reproduhim en la figura 20, que 's troba al final dels Nombres en la Biblia de Roda. Potser es l'escena de rentar els vestits per ordre de Moisès (Nombres XXXIII, 52), que 's troba en els octateuchs bizantins.

DEUTERONOMI

40. Moisès a la montanya d'Abarim (*Roda* 88). *Donchs el Senyor parlà a Moisès el mateix dia, etc...* (Deuteronomi XXXII). El Senyor li mostra la terra promesa (Fig. 21).
41. Sepultura de Moisès (*Roda* 88). Moisès embolicat com una momia (Fig. 21). Així tot envenat, está el cadàver de Jacob en la miniatura del pentateuch Ashburnham, que representa l'enterrament del patriarca, ben diferent dels octateuchs bizantins.

JOSUÉ

- 40. Aliança de Deu ab Josué (Roda 89). Deu ab nimbe crucifer y ab una bola a la mà, representació de la terra que l'hi ofereix a l'altre part del Jordà. Josué ab un volum y nimbe (Fig. 22).
- 41. Colloqui de Josué ab els Israelites (Roda 89). Y ells digueren a Josué: farem tot lo que tu ens ordenis (Fig. 22).

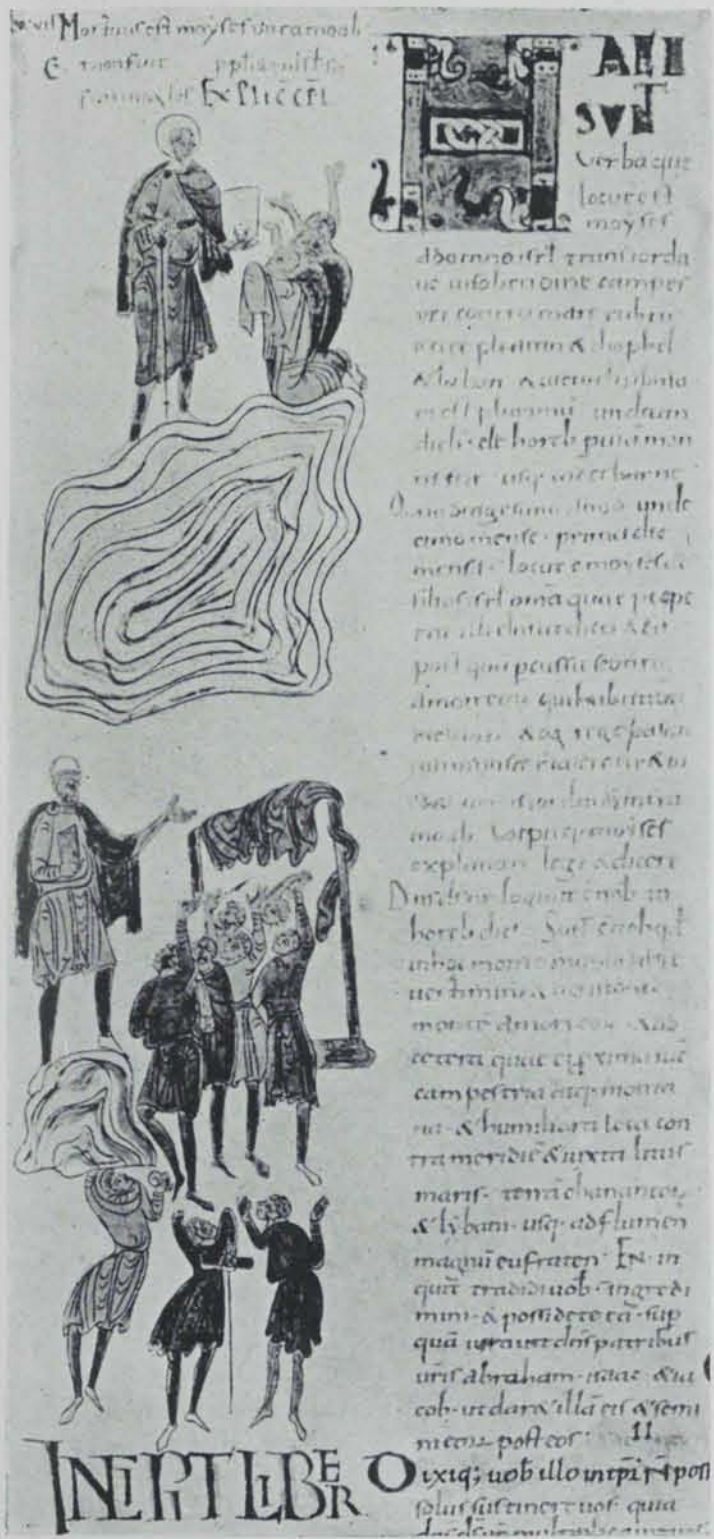

Fig. 20. — Nombres IV (Biblia de Roda, foli 73)

Fig. 21. — Deuteronomi XXXII y XXXIV (Biblia de Roda, foli 88)

Fig. 22. — Josué I, II (Biblia de Roda, foli 89)

quadros, en l'un Josué sense corona té als seus peus els cinc reis presoners; en l'altre els israelites trepitjant els cinc vensuts per terra (Fig. 23).

JUTGES

46. Dèbora y Barac (Roda 99 v.). Y aleshores Dèbora va dir a Barac: aixecat que avuy es el dia que 'l Senyor posarà Sisara en tes mans (Jutjes IV, 14).

41. Josué envia els dos emissaris (Roda 89). Acumulades en un quadro, com en el del mosàich de Santa Maria Maggiore, les escenes de Josué enviant els espies, del conveni d'aquests ab Rahab y de la ciutat ab la finestra d'ahont surt el cordó vermell que serà la senyal pera reconeixer la casa (Fig. 22).
42. Siti d'Ahi (Farfa 82 v.). La ciutat ab les torres rodejada dels enemichs: CIVITAS AHI. Josué aixecant l'escut (Fig. 23).
43. Estratagema dels gabaonites (Farfa 82 v.). En l'àngul superior a la dreta de la miniatura quatre figures suplicants devant de dos guerrers, una femenina en geste de tristesa, les altres tres extenen la mà en signe d'aliança (Fig. 23).
44. Batalla de Gabaó (Farfa 82 v.). Combat de gent de peu, ab un rey al mig que deu ser Josué. A dalt el sol eclipsat: SOL STERA (!) AD GABAON (Figura 23).
La manera de representar l'eclipse del sol ab uns raigs d'un centre negre es igual en els mosàichs de Santa Maria Maggiore y es veu també en el pentateuch de Vatopedi. En el ròtul de Josué està expressat aquest miracle com la part principal de l'escena, Josué s'està tranquil en mig dels combatents com si la seva acció fos no més detenir el curs del sol.
45. Els cinc reys presoners (Farfa 82 v.). Quant els hi varen haver aportat, va cridar a tots els homens d'Israel y va dir als prínceps de l'exèrcit que estaven aprop d'ell: Anèu y posèu sobre els colls d'aquests reys (Josué X, 24). L'escena està dividida en dos

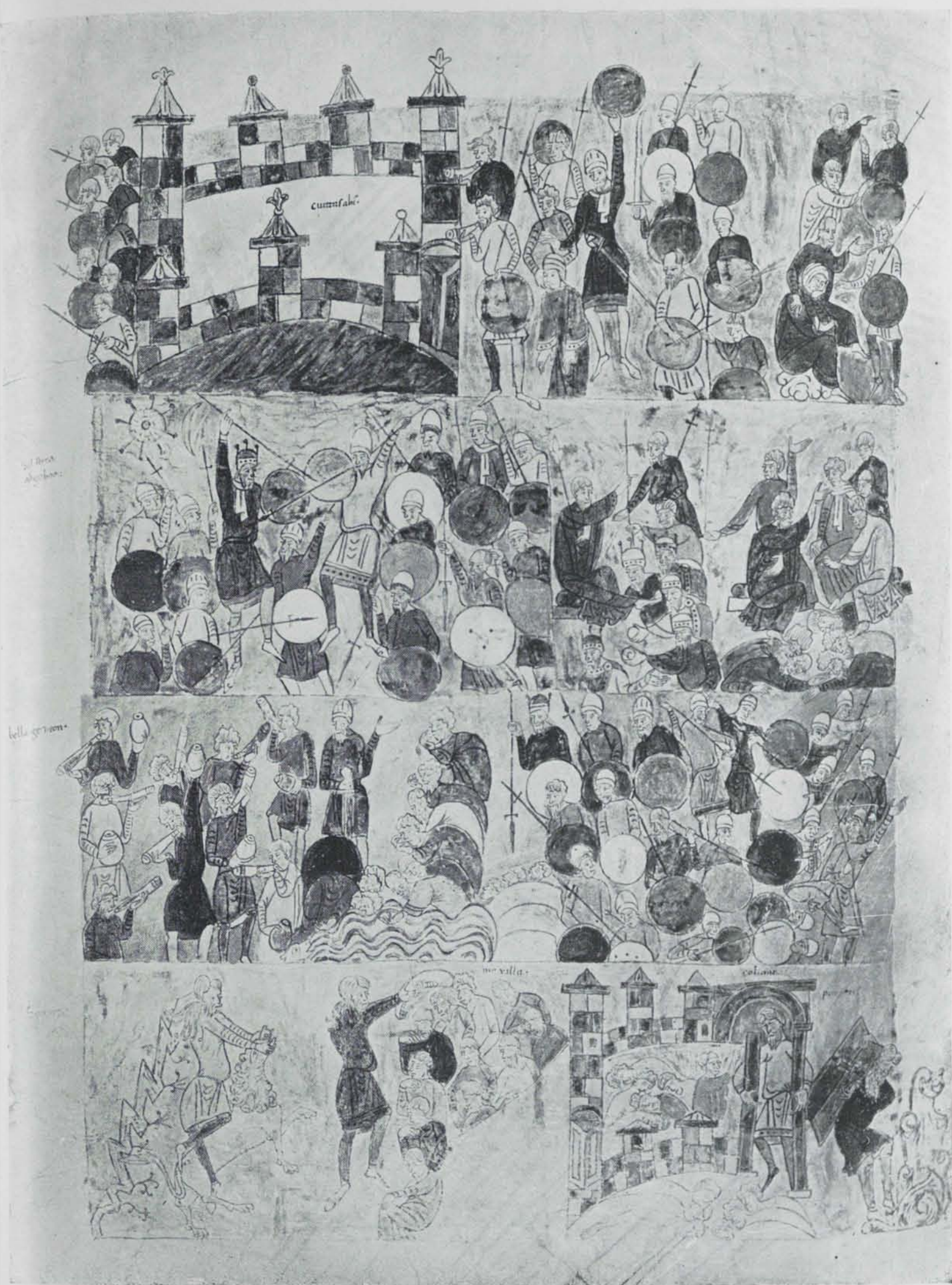

Fig. 23. — Josué VIII, IX, X. Juges VII, XV, XVI, XVII (Biblia de Farfa, foli 82 v.º)

Post recitot popule VIII
 consueos apparuit aglidi
 gedcon confortant adplandu
 subuortu etiam baal & ebula
 sacris iudno ipsu iuri uel
 ambierunt aqua ut canot post
 medu excessu amisti X
 O regno alimo iechin firmi qui
 morit destruo perr mole
 & designacula XI
 Derrano iay XII
 Regnu gobete XIII
 Iudex abertan XIII
 Iudex manue au' filius famotus
 sam son XV
 O eudile iotto leurtu aguro
 mecha & reuocato attribudian
 infatertorio idoli XVI
 Vir lacurus cui conagiz nefat
 XVII CAPITULUS

POST
 MOREM
 iosue consuley
 filii isrl dnm di
 centes. Iusit
 cende ante nos con
 tra chana neu & eru
 dux belli. Dixitq dnt
 iudas ascende. Ecce tra
 didi terra in manus tuas.
 Et dixit iudas symeon fr
 suo. Ascende mecum in
 sorte mea & pugna con
 tra chana neu. ut & ego
 p quam tecu in sorte tua
 Et abiit cum eo symeon.
 Ascenditq iudas & tra
 didit dnt kananeu. de
 pherezeu in man' eoz.
 & percussit in bezech. decem
 milia uiror. Inuenitq
 adoni bezech in bezech.
 & pugna uer contra eu
 & percussit eum. Fugerunt
 adoni bezech. Que sequi
 uti comprehendit. caesis
 sumitatis man' eius
 de pedu. Dixitq adoni
 bezech. Septua milia
 reges amputauit manu

Fig. 24. — Jutges IV (Biblia de Roda, foli 99 v.)

A sota la batalla (Figura 24).

47. Gedeon escull als homens que beuen ab les mans (*Farfa* 82 v.). Al mig de la tercera faixa de miniatures d'aquest cicle de la Biblia de Farfa, hi ha els que beuen de l'aigua d'Harad, els uns abaixant la boca y els altres apujant l'aigua ab les mans. A l'esquerra d'aquesta escena, els trescents escullits que fan soroll ab trompetes y olles (*Jutges*, VII, 16); a la dreta la batalla ab els Madianites (*Fig.* 23). La disposició de les escenes barrejades així no guardant l'ordre cronològich, sembla probar que'l model primer de aquestes representacions estava repartit en un quadro de tota una pàgina com estàn les escenes en el pentateuch visigot. Al marge BELLA GEHEON.

48. Samsó y el lleó (*Farfa* 82 v.) Samsó ab llarga cabellera, y el fons de paisatge de vinyes indicat en el text. Les vinyes iguals a les de l'escena de Noè (*Fig.* 23). Igual aquesta escena en un capitell de S. Cugat (*Fig.* 8).

- 49. Samsó y els filisteus (*Farfa* 82 v.). Vestit igual que en l'escena anterior y empunyant la MAXILLA devant del grupu d'enemichs aterrats (*Fig.* 23).
- 50. Samsó destruint el temple (*Farfa* 82 v.). Se veu al forsut d'Israel, agafant les dugues columnes una ab la mà dreta y un altre ab la mà esquerra (*Jutges* XVI, 29). A dintre la ciutat, marcada ab torres, els filisteus adormits (*Fig.* 23).
- 51. Samsó emportantsen les portes (*Farfa* 82 v.). Se'l veu marxar ab les portes a coll cap a la momtanya d'Hebron tal com diu el text (*Fig.* 23).

RUTH

- 52. Ruth marxant a espigar ab els criats de Booz (*Roda* fol. 110 v.). Es la miniatura que acaba l'últim foli del primer volum dels quatre en que està dividida actualment la Bíblia de Roda (Fig. 25). Booz porta a la mà el bastó que també en altres miniatures de la Bíblia de Roda apareix com a signe de jerarquia.
- 53. Booz adopta Ruth (*Roda* fol. 1 del segon volum). Està marcat per la terra ondulada y ab herbes que l'escena passa fòra la ciutat. Booz sembla dirigir-se als testimonis y un d'aquests, potser el parent de Ruth, acosta ab la mà la dona al nou marit (Fig. 26).

Les dugues miniatures del llibre de Ruth, posades l'una al acabament del primer volum de la Bíblia de Roda y l'altre al començament del segon, fan veure que abans, els quatre tomos en que ara està dividit el manuscrit, estarien reunits en un sol cos. Això acabaria de fer a la Bíblia de Roda materialment més semblant encara a la de Farfa que està tota aplegada en un sol volum. Però pel demés, en abdues trobem moltes singularitats que semblen ben antigues y en molts cassos hem pogut fer derivar les representacions d'una font antiga visigòtica. Particularment les dones van vestides ab unes toques voltades al cap, que son ben diferents dels vels de les dames carolingies. Sovint al dibuixar els reys y personatges principals s'els hi posa la capa agafada a l'espatlla a la moda carolingia, però ab gran freqüència la mà s'escapa a fer una indumentaria més antiga. En el cicle dels evangelis hi trobem la palmera ab els penjolls de dàtils

Fig. 25. — Ruth II (*Biblia de Roda*, foli 110 v.)

Fig. 26. — Ruth IV. (*Biblia de Roda*, foli 1, segon volum)

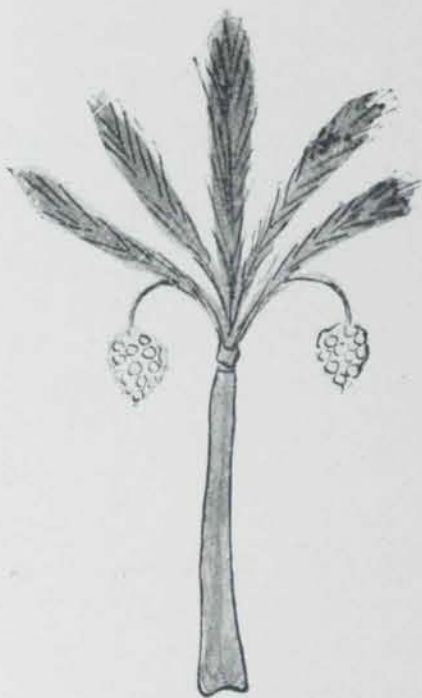

Fig. 27. — Palmera en el fol. 369 de la Bíblia de Farfa

(Fig. 27), tal com a Santa Maria Antiga de Roma y com en els octateuchs orientals son pintades les palmeres d'Eli; en cambi a la porta de Ripoll ja no s'ha sapigut representar les palmeres més que com a xipresos.

En el nostre treball falta la comparació ab les biblias castellanes, que coneixem sols per les negatives en paper, que tenen els benedictins de la comissió de la Vulgata al convent de Sant Anselm de Roma. La serie de representacions figurades de l'altre grupu castellà, es molt menor; el dia que, com tenen promès, les publiquin els castellans, avansarem un pas gran en l'estudi de l'iconografia bíblica espanyola. Però l'idea que ns ha dominat (potser ab excés) de que en aquestes biblias romàniques catalanes s'hi pot trobar molt de la tradició antiga visigòtica, no crech que s pugui pas descuidar. Com també creyem que seria un error reduirse al estudi dels manuscrits bí-

blichs espanyols que encare son a Espanya. La Bíblia de Farfa es un exemple de la que podem trobar en els manuscrits emigrats desde el temps vell. Y aquests son més dels que ns pensem. Els manuscrits van viatjar molt: n'enviàrem y ne vingueren potser encare més; però en qüestió de textos bíblichs, més aviat ne surten que no pas n'entren a Espanya, pel gran prestigi que tenia el nostre text. Nosaltres hem vist la Bíblia de Teodulf a París, tota corretgida y anotada de la seva mà. Va esser feta a Fleury, però 'l model y qui sab si l'artista eren espanyols. Els quadres dels cànons son del mateix art dels de la Bíblia de San Millán y fins del més vell manuscrit de la Cava. Parlem de Teodulf y encare hem de dir *més vell*... Es donchs aquesta Bíblia espanyola més vella, la que hem de refer, o al menys seguirli el rastre en les reliquies que ns queden a Espanya y sobre tot a fòra d'Espanya. Si no s fa així, moltes coses sempre quedaràn obscures: per exemple l'art dels Beatos, que fa uns quants anys era un misteri la seva formació. Ara, en el pentateuch Ashburnham trobem les admirables besties dibuixades: els escorpins y els cavalls que preparen la mà dels dibuixants per les representacions apocalíptiques. Perque no hi ha dupte: així com l'any 1900 Dom Ferotin, publicant el comentari espanyol del Apringius, trobava una de les fonts del text del Beatus ⁽¹⁾ y fa poch mesos un altre benedictí publicava també el text sobre l'arca de Noè ⁽²⁾, interpolat per Beatus en el seu llibre; de la mateixa manera els artistes segurament tenien uns ante-

(1) APRINGIUS DE BEJA: *Son commentaire de l'Apocalypse écrit sous Teudis roi des wisigoths (531-548)*.

(2) *Revue benedictine*, janvier 1912. A. WILMART: *Un manuscrit du Tractatus du faux Origène espagnol sur l'arche de Noë*.